

STANISŁAW CZESŁAW KOZŁOWSKI ▶

Ministerstwo Spraw Zagranicznych

Zwrot ku Azji – wizja i strategia polityki Federacji Rosyjskiej

Abstract

The author addresses an important question of transformation in the field of foreign policy priorities made by Russian Federation, indicating both the causes, assumptions and ad hoc and prospective objectives of the newly announced strategy, which is a retreat from the West and the intensification of relations with the countries of Asia. This was largely a consequence of the crisis in the relations with the West, due to the annexation of the Crimea and the conflict in the east of Ukraine. However, explaining the motives of this policy, the Russian side tried to ignore the true impact of the Ukrainian crisis. As a whole, this new national strategy has been dubbed *PovorotnaVostok*. This strategy should boost economic growth, and above all play the role of the one of key instruments restoring Russia's lost position as a global power. More broadly, the Russian shift towards Asia is based on the assumption that the long-term factor affecting the international situation will be strategic competition between China and United States, and that Asia in the near future will not be able to create of a coherent system of security. With this in mind, the Kremlin is trying to find a place for the realization of its vision of a new multipolar world order and actually is trying to play one state against another one. The leaders of Kremlin are of course aware of the shifting of the global economic balance of power towards Asia – Pacific, and they understand that Russia's economic integration with the region has an essential importance for successful long-term development.

Keywords: Russian Federation, policy strategy, foreign policy, retreat from the West, turn towards Asia

Абстракт

В статье рассматривается вопрос недавних преобразований в области внешнеполитических приоритетов Российской Федерации. Автор показывает, так причины, как и допущения специальных и перспективных целей стратегии, что фактически означает отход от сотрудничества с Западом с одновременной интенсификацией отношений со странами Азии. Во многом это было следствием кризиса в отношениях с Западом, в связи с аннексией Крыма и конфликта на востоке Украины. Тем не менее, объясняя мотивы этой политики, русская сторона пыталась игнорировать истинное влияние украинского кризиса. В целом, эта новая национальная стратегия получила название Поворот на восток. Эта стратегия должна стимулировать экономический рост, и в первую очередь играть роль одного из ключевых инструментов восстановления утраченные позиции России как мировой державы. В более широком смысле, русский сдвиг в сторону Азии основывается на предположении, что в долгосрочной перспективе фактором, оказывающим влияние на международную обстановку будет стратегическое соперничество между Китаем и Соединенными Штатами, и что Азия в ближайшее время не сможет создать когерентной системы безопасности. Имея это в виду, Кремль пытается найти место для реализации своего видения нового мирового порядка, и на самом деле пытается играть одно государство против другого. Лидеры Кремля, конечно, осведомлены о перекладывании баланса мировой экономической власти в сторону Азии – Тихого океана, и они понимают, что экономическая интеграция России с регионом имеет важность, необходимую для успешного долгосрочного развития.

Ключевые слова: Россия, стратегия, политика, внешняя политика, отступление от Запада, поворот в сторону Азии

Розпочynając od jesieni 2014 r., Federacja Rosyjska intensyfikowała ukierunkowaną na Azję aktywność dyplomatyczną, kontakty polityczne wysokiego szczebla oraz działania na rzecz rozbudowy współpracy gospodarczo-handlowej. Było to w głównej mierze następstwo kryzysu w stosunkach z Zachodem, spowodowanego aneksją Krymu i konfliktem na wschodzie Ukrainy. Jako całość polityka ta zyskała miano rosyjskiego „zwrotu ku Azji” (Russia’s pivot to Asia, povorot na vostok). Wprawdzie prezydent Władymir Putin, wyjaśniając motywy tej polityki (Soczi, październik 2014 r.), całkowicie pomijał wpływ kryzysu ukraińskiego, ale obserwatorzy dość zgodnie i jednoznacznie wskazywali na taki właśnie zwią-

zek przyczynowo-skutkowy. Drugorzędne znaczenie miała zaś podnoszona przez stronę rosyjską kwestia pragmatycznego podejścia wobec trwającego od dłuższego czasu procesu przemieszczania się gospodarczych i geostrategicznych punktów ciężkości do Azji i chęci dyskutowania wysokiej w tym regionie dynamiki gospodarczej. Dotychczasowe wyłącznie werbalne deklaracje ożywienia polityki wschodniej swoich poprzedników, m.in. Michaiła Gorbaczowa, Borysa Jelcynai Dmitrija Miedwiediewa (Huang Jing, 2017), W. Putin podniósł do rangi narodowej strategii, której realizacja winna zdynamizować rozwój gospodarczy, a ponad wszystko odegrać rolę kluczowego instrumentu w przywracaniu Rosji utraconej pozycji globalnego mocarstwa. W szerszym ujęciu rosyjski zwrot ku Azji oparty jest na założeniu, że w długiej perspektywie czynnikiem kształtującym sytuację międzynarodową będzie rywalizacja między Chinami i Stanami Zjednoczonymi oraz że Azja nie będzie w stanie stworzyć w najbliższej przyszłości spójnego systemu bezpieczeństwa. Mając to na uwadze, Kreml próbuje znaleźć miejsce na realizację własnej wizji układu sił i faktycznie rozgrywa jedno państwo przeciwko drugim, co odzwierciedla duża dynamika relacji w układzie bilateralnym oraz wielostronnym.

Rosja w Azji – spojrzenie retrospektywne

W ujęciu retrospektywnym wizja rozszerzania wpływów, a w odniesieniu do niektórych obszarów kolonizacji Azji, obecna była w polityce Moskwy od najdawniejszych czasów. Dość wspomnieć, że w pierwszej połowie XVIII w. ekspansja na Wschód umożliwiła włączenie do Rosji Alaski, a tym samym ustanowienie suwerenności nad częścią kontynentu Ameryki Północnej. Jak wiadomo, Rosja w 1867 r. sprzedała Alaskę Stanom Zjednoczonym za kwotę 7,2 mln dolarów¹ (obecnie ok. 100 mln dolarów), ponieważ realizowała determinowaną przegraną wojną krymską strategię, której doraźnym celem było nie dopuścić do przejścia Alaski przez Wielką

---

¹ Obawiając się, że Alaska może jako łup wojenny popaść we władanie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii, posiadającego znaczące obszary w Ameryce Północnej, m.in. na terenach obecnej Kanady, Rosja zaoferowała Stanom Zjednoczonym sprzedaż Alaski już w marcu 1859 r. Jednym z głównych negocjatorów transakcji ze strony amerykańskiej był polski i amerykański generał Włodzimierz Krzyżanowski, który następnie pełnił funkcje w administracji Alaski.

Brytanię. Cel ten został osiągnięty, choć Rosja niewątpliwie przegrywała w tym wypadku w wymiarze strategicznym. Inną dotkliwą porażką Rosji w Azji była przegrana w wojnie z Japonią (1904–1905). Straty tej wojny zrekompenrowano dopiero w 1945 r., legalnym przejściem przez ZSRR Sachalinu i wysp Kurylskich, co jednak do dzisiaj stanowi przeszkodę w zawarciu traktatu pokojowego między Rosją i Japonią (Topaloff, 2016). Rosja mimo ponawianych programowych haseł rozwoju Syberii i rosyjskiego Dalekiego Wschodu faktycznie przez długi czas nie była do tego zdolna, podobnie jak do intensyfikowania stosunków z partnerami w Azji. Nie dostrzegano możliwości atrakcyjnej współpracy w tym regionie, m.in. z uwagi na zapóźnienie rozwojowe większości krajów azjatyckich (Karaganow, 2016). Dopiero w 2010 r. pojawiła się deklaracja rozbudowy współpracy, ale nie znalazła ona potwierdzenia w praktycznych działaniach (Lubina 2014). W 2012 r. status Rosji jako państwa euro-pacyficznego i jej istotną rolę w promocji integracji regionalnej poprzez tworzenie wspólnej przestrzeni gospodarczej od Atlantyku do Pacyfiku przypomniał jako prezydent D. Miedwiediew, a następnie prezydent W. Putin. Deklarując organizację szczytu APEC we Władywostoku, Rosja podjęła znaczący wysiłek na rzecz promocji swoich możliwości jako mocarstwa globalnego, rozciągającego się między Atlantykiem i Pacyfikiem (Declaration APEC, 2012). Wydatkowano kwotę 21 mld dolarów na przygotowanie infrastruktury, w tym na budowę najdłuższego na świecie mostu wiszącego (1,1 km) i wzniesienie całkowicie nowego kompleksu – kampusu Federalnego Uniwersytetu Dalekiego Wschodu, który najpierw wykorzystano jako miejsce szczytu APEC. Mimo tak ogromnych wydatków nie pojawił się oczekiwany przez gospodarzy skutek w postaci napływu inwestorów z USA, czy rozwiniętych państw Azji Wschodniej. Przyczyn upatruje się w słabo rozwiniętej infrastrukturze, a zwłaszcza niesprzyjającym dla biznesu regulacjom i ogólnym klimacie, co w ostatnim okresie pogorszyły sankcje USA i UE, do których wprawdzie w stopniu ograniczonym, ale przyłączyła się także – najbardziej obiecujący z perspektywy Moskwy inwestor – Japonia (Kitade, 2016). Podobne cele przyświecały zrealizowanemu w maju 2015 r. we Władywostoku projektowi, jakim było pierwsze Wschodnie Forum Ekonomiczne, nazywane Szczytem Wschodniej Rosji (East Russia Summit). Strona rosyjska zabiegała o zainteresowanie inwestorów z krajów BRICS, w szczególności z Indii i wschodzących rynków Azji Południowo-Wschodniej. Wprawdzie

zadeklarowany tam wolumen inwestycyjny opiewa na kwotę 18,9 mld dolarów, jednakże nie były to umowy kontraktowe, a wyłącznie zapisy w formule *memorandum of understanding* (Sputnik News, 2015).

Azja zamiast Zachodu – przebudowa priorytetów polityki zagranicznej FR

Jak już wspomniano, realizowana po aneksji Krymu polityka tzw. *povorotu na vostok* pojawiła się jako reakcja na kryzys i głębokie załamanie w stosunkach z Zachodem, a dopiero w drugiej kolejności motywowana była i jest pragmatyką gospodarczą, tj. dążeniem do zdyskontowania wysokiej dynamiki rozwoju regionu Azji i Pacyfiku (Karaganov, 2016). Niemniej jako całość polityka ta stanowi wielowektorową strategię, biorącą za podstawę z jednej strony euroazjatycki i europacyficzny status Rosji, z drugiej zaś ogromny wzrost potęgi gospodarczo-militarnej oraz międzynarodowego znaczenia Chin, które Kreml chciałby zaakomodować. Z tego punktu widzenia zwrot ku Azji faktycznie nie jest niczym nieoczekiwanym, tym bardziej że w przypadku Rosji widoczne było w porównaniu z wieloma innymi krajami, w tym z USA i UE, duże zapóźnienie. Novum stanowi paralelnie i totalne odwrócenie się Rosji od Zachodu, w dużym stopniu w nadziei, że taka reorientacja otworzy możliwości kompensowania strat, będących skutkiem regresu stosunków politycznych i gospodarczych, w tym nałożonych na Rosję sankcji USA i UE (Mankoff, 2015). Kreml dokonał zasadniczej przebudowy politycznych i gospodarczych priorytetów w stosunkach zewnętrznych. Substancjonalnie przyniosło to degradację współpracy politycznej i blokadę stosunków gospodarczych z Europą i z Zachodem w ogóle, przy jednoczesnym uznaniu Azji, a w szczególności Chin za priorytetowy kierunek polityki zagranicznej. Tak zdefiniowany nowy kurs polityki Kremla z uwagi na zgoła odmienne motywy i okoliczności może być wyłącznie semantycznie kojarzony z ogłoszoną w 2011 r. przez prezydenta Baracka Obamę strategią Pivot toward Asia (Campbell, 2013).

Kierunki aktywności w ramach polityki rosyjskiego zwrotu ku Azji wskazują, że Rosja zabiegać będzie o możliwie najszerszy udział w budowie regionalnej architektury współpracy, umocnienie swojej pozycji jako dostawcy surowców energetycznych oraz rozbudowę potencjału militarnego.

Nowe kierunki współpracy rosyjsko-chińskiej wskazuje uzgodniona w maju 2015 r. realizacja wielkich projektów (kolej dużych prędkości Moskwa–Kazań), wysiłki na rzecz wypracowania mechanizmów synergii między chińską inicjatywą „pasa i szlaku” i Euroazjatycką Unią Gospodarczą, a także rozszerzenie zakresu współpracy wojskowo-technicznej. Zwiększa się zainteresowanie chińskich inwestorów Wschodnią Syberią (spodziewana wartość inwestycji w najbliższych trzech latach sięgać ma kwoty 20 mld dolarów), zwłaszcza odkąd weszło w życie nowe rosyjskie prawo o terytoriach priorytetowego rozwoju.

Zgodnie z rosyjską „Strategią energetyczną do roku 2030” do Azji powinno trafiać 22 do 25% eksportowanej ropy naftowej oraz 19–20% eksportowanego gazu. Wymaga to budowy nowych tras dostaw surowców do poszczególnych krajów oraz na rynek regionalny. Kluczowe projekty obejmują: dostawy ropy naftowej rurociągiem do Chin i na wybrzeże pacyficzne; dostawy gazu ziemnego rurociągami do Chin oraz do obu państw koreańskich; rozbudowę instalacji LNG na potrzeby rynku azjatyckiego.

Jeśli chodzi o potencjał militarny w regionie, plany rosyjskie przewidują jego rozbudowę w wymiarze defensywnym, a także zwiększenie możliwości projekcji siły, zarówno w odniesieniu do sił morskich (Floty Oceanu Spokojnego), jak i sił lądowych, zgrupowanych w ramach połączonego dowództwa strategicznego „Wschód”. Flota pacyficzna w przeciągu najbliższych 10 lat winna stać się najważniejszym instrumentem militarnym rosyjskiej marynarki wojennej, nie tylko kwantytatywnie, ale również od strony zasięgu operacyjnego. Rosja dąży m.in. do poszerzenia teatru działania swojej floty poprzez nawiązanie współpracy i podpisanie stosownych umów dotyczących korzystania z infrastruktury portowej przez okręty wojenne z takimi państwami, jak Wietnam, Singapur i Seszele. Z uwagi na silne zaangażowanie Rosji na jej zachodniej flance (w związku z kryzysem wokół Ukrainy, napięciami w relacjach z NATO, wojną w Syrii i nie do końca stabilną sytuacją na Kaukazie) najnowocześniejszy ofensywny sprzęt wojskowy skoncentrowany jest w regionach na zachód od Uralu. Na wschodniej flance zaś dominuje sprzęt typowo defensywny. W krótkiej perspektywie priorytetem Rosji w regionie Syberii i Dalekiego Wschodu będzie modernizacja zdolności defensywnych w zakresie odstraszania, a zdolności do projekcji siły będą ograniczone do lotnictwa strategicznego, wojsk desantowych, wojsk specjalnych i marynarki wojennej. Za sympto-

matyczne należy uznać wspólne rosyjsko-chińskie oświadczenia, pierwsze zawierające sprzeciw wobec planów rozmieszczenia w Korei Południowej amerykańskiego systemu rakietowego THAAD (Bloomberg, 2016) i drugie, będące poparciem stanowiska Chin w kwestii sporów terytorialnych na Morzu Południowochińskim. Rosja, pozostając jednym z największych dostawców uzbrojenia dla indyjskiej armii i dostrzegając zagrożenie utraty swojej uprzywilejowanej pozycji w przyszłości, była gorącym zwolennikiem podpisania i wdrożenia Programu Wojskowej Kooperacji Technologicznej, który rozszerzył zakres współpracy bilateralnej na strefę badań, rozwoju, projektowania oraz produkcji zaawansowanych technologii i sprzętu wojskowego. W ostatniej dekadzie Indie przeprowadziły gruntowną modernizację marynarki wojennej, w której najważniejszymi partnerami były firmy rosyjskie. Strony odbyły liczne manewry wojskowe (Indra, Avia-Indra), a także negocjują koprodukcję nowych projektów, jak Fifth Generation Fighter Aircraft (FGFA) oraz Multirole Transport Aircraft (MTA). Sprawy bezpieczeństwa Azji były przedmiotem debaty podczas kolejnej konferencji bezpieczeństwa w Moskwie (Moscow Conference on International Security, 27–28 kwietnia 2016) z udziałem ministrów obrony licznych państw Azji (Chin, Pakistanu, Iranu, Indii, Indonezji, Wietnamu, Singapuru i Laosu), jednakże strona rosyjska wykazała dużą taktyczną powściągliwość i nie przedstawiła własnego kompleksowego podejścia w kwestii (Franko, 2016) bezpieczeństwa w regionie Azji i Pacyfiku.

Percepcja rosyjskiej polityki „zwrotu na Wschód” w Azji

Faktem jest, że w Azji, gdzie niektóre rządy postrzegają konflikt we wschodniej Ukrainie z dużym dystansem, prezydent Rosji był i jest chętnie przyjmowanym gościem oficjalnym (Bloomberg, 2015). Negatywne stanowisko wobec inkorporacji Krymu przez Rosję, w tym zdecydowany sprzeciw wobec aktu naruszenia prawa międzynarodowego, a także zobowiązań wynikających z umów międzynarodowych, artykułowano jednakże z podkreśleniem, iż nie można ignorować znaczenia i roli Rosji w świecie, w szczególności w Azji, a także iż nie należy rezygnować z prób łagodzenia napięcia w relacjach z Moskwą poprzez dążenie do *modus vivendi*. Takie podejście wspierane jest zwłaszcza przez środowiska biznesowe, a także

akademickie, nierzadko tworzące silne prorosyjskie lobby. Obecnie największym partnerem Rosji w Azji są Chiny, ale Moskwa dąży do rozbudowy stosunków także z innymi państwami, w tym z Indiami, Japonią, Koreą Południową, Indonezją czy Pakistanem, m.in. z myślą o równoważeniu stosunków z Państwem Środka. Substancjonalnie gwałtowna reorientacja polityki Rosji w kierunku Azji zawiera zróżnicowane formy, poczynając od kontaktów dyplomatyczno-politycznych, handlowej oferty zbrojeniowej, a na działaniu promujących współpracę gospodarczą i handlu, który do tej pory był raczej słabo rozwinięty, skończywszy.

Z perspektywy Pekinu Rosja to ważny partner z uwagi możliwości współpracy sektorów energetycznych (import ropy naftowej, perspektywicznie gazu) i w mniejszym stopniu zbrojeniowych. Od czasu wyboru Xi Jipinga na przewodniczącego strona chińska prezentuje relacje z Rosją w wyjątkowo korzystnym świetle, określając je jako najlepsze w historii, co potwierdza częstotliwość spotkań Xi–Putin (kilkanaście w okresie 2013–2016) oraz premierów (Duchatel, 2016). W ocenie obserwatorów po raz pierwszy we współczesnej historii relacji z Rosją Chiny stały się partnerem dominującym. Ewenementem jest sytuacja w płaszczyźnie wymiany handlowej, wskazująca, iż Rosja jest dla Chin partnerem drugorzędnym (w 2015 r. obroty spadły o 35% do poziomu 64 mld dolarów), plasującym się znacznie poniżej poziomu obrotów Chin z rozwiniętymi gospodarkami (USA – 600 mld dolarów, Japonia 330 mld dolarów). Warto tutaj podkreślić, iż Pekin i Moskwę silnie łączy krytyczne podejście wobec polityki Waszyngtonu i dążenie do ograniczania pozycji USA w globalnym przywództwie oraz w płaszczyźnie międzynarodowego bezpieczeństwa. Ostatnio Moskwa zyskała uznanie Pekinu głównie z tytułu determinacji w stosunkach z Zachodem, polityki wobec Ukrainy, a także dzięki interwencji zbrojnej w Syrii. Chiny wykazują daleko idące zrozumienie rosyjskich ocen w odniesieniu do Zachodu i NATO, artykułując m.in. krytyczny stosunek zarówno wobec niedawnych ćwiczeń wojskowych „Anakonda”, jak i planów wzmocnienia wschodniej flanki Sojuszu. Obciążeniem stosunków jest konkurencyjna aktywność Chin w niekwestionowanej strefie wpływów Rosji – w Azji Centralnej. Rosyjskie próby przeciwdziałania zalewowi chińskich inwestycji, m.in. poprzez narzucenie nowych restrykcji importowych w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, nie przynoszą oczekiwanych efektów. Po załamaniu współpracy z Zachodem w 2014 r.

i wprowadzeniu sankcji Rosja poniosła w Azji Centralnej duże straty wizyjne, m.in. upadł jej mit potęgi gospodarczej. Nie udało się zrealizować zamysłu strony rosyjskiej, mającego skutkować równoważeniem wpływów poprzez wprowadzenie swego rodzaju podziału pracy – problemy bezpieczeństwa w gestii Rosji, a Chiny koordynują inwestycje i ich finansowanie. Umacniające się partnerstwo Chin i Rosji symbolizują także pierwsze w historii wspólne ćwiczenia dowódczo-sztabowe (maj 2016) w zakresie obrony przeciwrakietowej.

Rząd Japonii (premiera Shinso Abe) postrzega politykę Rosji wobec Azji przede wszystkim poprzez pryzmat rosnącej zależności i zbieżności interesów Rosji i Chin. Z perspektywy Tokio nadmierne izolowanie Rosji przez Zachód pogłębia ten proces. Teza o powstawaniu wzmocnionej osi Pekin – Moskwa jest traktowana jako przybierająca realny wymiar rzeczywistość i zagrożenie interesów Japonii poprzez dążenie do zmiany układu sił w regionie, w tym zwłaszcza próby osłabiania pozycji USA. Japonia nie jest zainteresowana Rosją zdominowaną przez Chiny, ale jednocześnie przeciwna jest polityce osłabiania pozycji USA. Z kolei Rosja liczy, że uda się jej pozyskać kapitał japoński do realizacji wspólnych projektów inwestycyjnych, szczególnie w regionach dalekowschodnich (na Sachalinie), a także zwiększyć eksport surowców energetycznych do Japonii, zwłaszcza LNG. Kreml zakłada wzrost kapitałowego zaangażowania Japonii w projekty budowy infrastruktury wydobywczej i transportowej. Moskwa dostrzegła i wykorzystuje do swoich celów japońską determinację w kształtowaniu własnej wizji współpracy i odporność na perswazję USA odnośnie do dialogu z Rosją w obecnych uwarunkowaniach. Przy braku sukcesu strategii gospodarczej „Abenomics” i perspektyw na odwilż w stosunkach japońsko-chińskich, Abe uzyskał po raz pierwszy od czasu kryzysu ukraińskiego, a z uwagi na toczącą się w USA kampanię wyborczą dużą swobodę, by dyskutować stosunki z Rosją na użytek zbliżających się wyborów parlamentarnych w Japonii. W kalkulacjach japońskich obecne jest najwyraźniej założenie, że zwiększanie inwestycji i stopniowy transfer technologii do Rosji może zaowocować wzrostem elastyczności stanowiska Moskwy w kwestii Wysp Kurylskich i traktatu pokojowego.

Indie głównie z uwagi na interesy gospodarcze uznają dobre relacje z Rosją za jeden z podstawowych priorytetów relacji zewnętrznych, determinujący także bliską współpracę na forum międzynarodowym. Rosja po-

szukuje płaszczyzn współpracy z Delhi i Pekinem z myślą o ograniczaniu i tworzeniu przeciwwagi dla polityki Waszyngtonu w regionie Azji. Ambicje Rosji związane z polityką „zwrotu ku Azji” oraz aspiracje Indii związane z pozycją lidera na subkontynencie przy braku poważniejszych kwestii spornych w stosunkach bilateralnych stwarzają warunki sprzyjające rozwojowi zarówno bieżącej, jak i perspektywicznej współpracy bilateralnej. Służy temu, m.in. współpraca w ramach BRICS, Szanghajskiej Organizacji Współpracy oraz w ramach dorocznych spotkań trójstronnych Rosja–Indie–Chiny. Delhi przyjęło argumentację Kremla w kwestii aneksji Krymu, uznając „uzasadnione roszczenia rosyjskie” i jednoznacznie wsparło interwencję rosyjską w Syrii, a tym samym odrzuciło zarzuty Zachodu o ingerencję w wojnę domową. Lojalną postawę Delhi wobec Moskwy oceniać należy w kategoriach taktyki mającej na celu zabezpieczenie własnych interesów, w tym poparcia Rosji dla koncepcji rozszerzenia składu i kandydatury Indii na stałego członka RB ONZ.

Państwa ASEAN² postrzegają Rosję jako mocarstwo regionalne, jednak z atrybutami predestynującymi ją do odgrywania roli w skali globalnej. Z kolei w rosyjskiej polityce zwrotu ku Azji wykazujący wysoką dynamikę wzrostu, liczący łącznie 600 mln konsumentów obszar ASEAN zajmuje podobnie jak w polityce innych wielkich graczy (Chin, USA, Japonii, Korei, Indii, Australii) ważne miejsce. Odzwierciedla to m.in. przebieg niedawnego szczytu Rosja–ASEAN (Soczi, 19–20 maja), zrealizowane przy tej okazji wizyty bilateralne prezydentów/premierów niektórych krajów tego ugrupowania (Singapuru, Tajlandii, Wietnamu, Mjanma, Indonezji) oraz przyjęte dokumenty – ‘Comprehensive Plan of Action’ (program współpracy ASEAN–Rosja do 2020 r.), dokumenty w formie MoU, zapowiadające negocjacje umowy o wolnym handlu ASEAN – Euroazjatycka Unia Gospodarcza. Zainteresowanie tym projektem wykazały Indonezja, Kambodża, Singapur i Tajlandia. Na dzisiaj obecność Rosji w Azji Południowo-Wschodniej charakteryzuje słaba pozycja w płaszczyźnie gospodarczej. Dla przykładu poziom wymiany handlowej z najbardziej otwartą gospodarką regionu – Singapurem – w 2015 r. wyniósł 5,5 mld dolarów, co plasuje Rosję na 21. pozycji wśród partnerów gospodarczych tego kraju. W 2013 r. Rosja

---

² ASEAN tworzy 10 krajów Azji Południowo-Wschodniej: Brunei, Filipiny, Indonezja, Laos, Kambodża, Malezja, Mjanma, Singapur, Tajlandia, Wietnam.

była dopiero 14 największym partnerem państw ASEAN z obrotami w wysokości niespełna 20 mld dolarów. Dla porównania, w tym samym okresie wartość obrotów UE – ASEAN wyniosła ponad 220 mld dolarów. Rynki Azji i Pacyfiku mają wyjątkowe znaczenie dla rosyjskiego eksportu uzbrojeniowego, co potwierdzają dane SIPRI (w latach 2005–2014 ok. 42,3 mld dolarów). W ostatnich latach rosła liczba importerów uzbrojenia zwłaszcza z Indonezji, Malezji, Mjanmie i Tajlandii. Ostatnio Rosja rozszerzyła ofertę o transfer technologii, wspólnych badań i koprodukcji z przemysłem zbrojeniowym w partnerskich krajach. Interesy gospodarcze stanowią podstawę relacji ASEAN – Rosja i nawet zestrzelenie malezyjskiego samolotu pasażerskiego nad Ukrainą w 2014 r. nie spowodowało uszczerbku w pozytywnym wizerunku Rosji, w tym w zwłaszcza w takich krajach jak Wietnam, Tajlandia, Indonezja czy Singapur. Rosja nie traci z pola widzenia potrzeby współpracy z takimi krajami, jak Laos, Kambodża, Mjanma czy Filipiny, jednak na obecnym etapie sprowadza się to do deklaracji woli współpracy, którą ogranicza w zasadniczym stopniu konkurencja z Chinami, Japonią, USA czy nawet Republiką Korei. Niemniej za istotne należy uznać m.in. finalizowany kontrakt na dostawy do Indonezji 12 rosyjskich myśliwców nowej generacji SU 35, wozów bojowych BMP3 czy wizyty okrętów rosyjskiej marynarki wojennej w portach Morza Południowochińskiego i Południowego Pacyfiku.

Czy rosyjski zwrot ku Azji ma szansę na sukces?

Polityka rosyjskiego zwrotu ku Azji może do pewnego stopnia być traktowana jako pragmatyczna reakcja Kremla na obiektywny proces przemieszczania się w kierunku Azji ekonomicznych i geostrategicznych punktów ciężkości. Podobnie jak wiele innych krajów Rosja chciałaby dyskutować wysoką dynamikę rozwoju gospodarczego w Azji głównie poprzez intensyfikację współpracy z drugą gospodarką świata – Chinami, choć Kreml nie traci z pola widzenia także innych partnerów w regionie. Chodzi w tym wypadku o rynki zbytu, głównie nośników energii i produkcji przemysłu zbrojeniowego, a w dużej mierze także o inwestorów gotowych inwestować swoje środki finansowe w rozwój rosyjskiego Dalekiego Wschodu. Rosja chciałaby na tej drodze dokonać przekształcenia tego bogatego w surow-

ce naturalne, ale zapóźnione cywilizacyjnie regionu w bramę otwierającą jej możliwości ekspansji w całym regionie Azji i Pacyfiku. Problemem jest rosnąca asymetria między Rosją i Chinami w osiąganiu celów gospodarczych i strategicznych, co nasila obawy Kremla, że Rosja stanie się dla Chin wyłącznie zapleczem surowcowym. Remedium na ten niekorzystny z punktu widzenia Rosji rozwój sytuacji stanowić ma polityka rozbudowy powiązań z innymi krajami regionu, w tym Japonią i ugrupowaniem ASEAN (Trenin, 2016). Poszukując nowych możliwości eksportowych, współpracy biznesowej czy możliwości oddziaływania w płaszczyźnie bezpieczeństwa, Rosja dąży także do stworzenia możliwości kompensowania strat z tytułu sankcji USA i UE.

Jak podkreślają obserwatorzy, powodzenie polityki *povorotu na vostok* stoi z wielu powodów pod znakiem zapytania, a w ocenie niektórych obserwatorów polityka ta skazana jest na porażkę. Aktywizację relacji z państwami Azji postrzegają oni jako próbę maskowania słabości i impasu w relacjach Rosji z Zachodem. Jako gracz w Azji Rosja musi konkurować z bogatą ofertą kooperacji z Indii, USA, UE, Chin czy Japonii, a jeśli chodzi o obszar bezpieczeństwa, konkurentem są Stany Zjednoczone. Dlatego eksperci nierzadko podkreślają, że geostrategiczne apetyty Moskwy przekraczają znacznie jej faktyczne możliwości. Rosja nie dysponuje gospodarką pozwalającą na jej strategiczną obecność w Azji. Niezależnie od potężnego terytorium przynależnego geograficznie do Azji Rosja jako mocarstwo azjatyckie ciągle jest mało wiarygodna. Azjaci nierzadko traktują jej ambicje do odgrywania większej roli w tym regionie jako mit, a w znacznie mniejszym stopniu jako zabezpieczone finansowo programy i w pełni przygotowane projekty.

Warto podkreślić, iż w ocenie niemałej grupy Azjatów Rosja z większością mieszkańców i ośrodkami władzy skoncentrowanymi w europejskiej części jej terytorium, podobnie jak miało to miejsce w przeszłości, Azję postrzega na drugim planie i nie jest w stanie realizować w tym regionie swoich żywotnych interesów. Komentatorzy przypominają, że niemal zawsze, kiedy próbowała podejmować strategiczne działania na tym kierunku, doznawała porażki, a dowodzi tego przegrana wojna z Japonią w 1905 r., totalne fiasko w kształtowaniu relacji z Chinami po II wojnie światowej czy wyniki interwencji w Afganistanie. Po rozpadzie ZSRR rola Moskwy została w istocie zmarginalizowana. Za jedyną stabilną cechą polityki Rosji

Azjaci uznają to, iż aktywność na tym kierunku pojawiała się jako dodatek do polityki europejskiej bądź reakcja na niepowodzenia na wszystkich innych kierunkach. Decyzja W. Putina o podpisaniu umowy o dostawach rosyjskiego gazu do Chin znakomicie wpisuje się w ten historycznie ukształtowany model: została zwarta w desperacji jako skutek załamania stosunków z Zachodem (Eyal, 2014). Kierownictwo na Kremlu zdaje sobie sprawę, iż strategiczny cel, jakim jest przywrócenie FR pozycji supermocarstwa, pozostaje w sprzeczności z zależnością od Państwa Środka. Duży potencjał zagrożenia równości w tych formalnie partnerskich relacjach niesie szybki wzrost potęgi Chin (umacnianie statusu drugiej gospodarki świata, powiększanie rezerw walutowych, tworzenie nowych globalnych instytucji finansowych, rosnący ciągle budżet zbrojeniowy) i stagnacja rosyjskiej gospodarki i niewielkie możliwości zwiększenia wydatków zbrojeniowych Rosji. Perspektywicznie skutkować to musi ograniczeniem suwerenności Rosji w płaszczyźnie międzynarodowej albo w innym ujęciu koniecznością kompromisu determinowanego stosunkiem zależności od Państwa Środka. Zbliżenie z Chinami pociągnie za sobą nieuchronne pomniejszenie szans dyskutowania wpływów Rosji w tych państwach Azji, które w Chinach widzą potencjalne zagrożenie własnych interesów. Wielu obserwatorów uważa, iż niezależnie od toczącej się debaty na temat multipolarnego układu sił współczesnego świata, staje się on w istocie ponownie bipolarny z dominacją dwu potęg – USA i Chin, przy czym po stronie USA plasuje się Japonię i Europę, a po stronie Chin – Rosję. Szanse tej ostatniej na status samodzielnego centrum w światowym układzie sił przekreśliła brak silnej gospodarki, ostatnio dotkniętej kryzysem z powodu długotrwałego spadku cen na surowce energetyczne.

Rosyjski zwrot ku Azji, a globalny układ sił

Zarówno minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow, jak i prezydent W. Putin, którzy jako pierwsi anonsowali przebudowę polityki FR, silnie podkreślali, iż nie istnieje związek przyczynowo-skutkowy między aktywizowaniem stosunków z Azją a załamaniem relacji Rosji z Zachodem (Ławrow, 2014). Jednakże obserwatorzy nie mają co do tego wątpliwości i uznają to ostatnie za faktyczną przyczynę zwrotu ku Azji. Jeśli nawet przyjąć, że

zainteresowanie Rosji współpracą z Azją ma wymiar długofalowy, a jego początek przypada na lata poprzedzające kryzys ukraiński, to nie zmienia to faktu, iż do niedawna Moskwa w zasadzie postrzegała Azję, a w szczególności Chiny, wyłącznie jako alternatywę dla relacji z Zachodem. Rosja od dawna stawiała sobie za cel przyciągnięcie inwestycji wspomagających rozwój Syberii i rosyjskiego Dalekiego Wschodu, mając głównie na względzie potrzebę rozbudowy gwarancji utrzymania w długiej perspektywie szeroko rozumianej kontroli nad tymi obfitymi w bogactwa naturalne, a dość słabo zaludnionymi obszarami. W dzisiejszych uwarunkowaniach czynnikiem budującym rosyjsko-chińskie partnerstwo jest krytyczne podejście i Chin, i Rosji do wiodącej roli USA w płaszczyźnie międzynarodowego bezpieczeństwa i analogie podejścia do niektórych spornych kwestii międzynarodowych. Na Kremlu istnieje wprawdzie świadomość, iż Państwo Środka z powodzeniem podąża drogą prowadzącą do pozycji supermocarstwa, ale każdy strategiczny dyskomfort z tego tytułu łagodzi przekonanie, iż nieuchronnie osłabiane są tym samym wpływy USA.

Współpraca Zachodu i Rosji po zakończeniu zimnej wojny, m.in. współdziałanie w realizacji przyjętych przez prezydenta B. Jelcyna planów demokratyzacji i reform gospodarczych w Rosji, zostały przerwane po przejęciu władzy przez W. Putina. Wzrost cen surowców pozwolił Rosji wyjść z finansowej zapaści, zlikwidować międzynarodowe zadłużenie oraz zdobyć pokaźne rezerwy dewizowe, stabilizujące gospodarkę i poprawiające międzynarodową pozycję Rosji. Nie była ona jednak w stanie zrealizować programu modernizacji i przekształceń strukturalnych, zwiększających stopień niezależności gospodarki od wydobycia i eksportu surowców energetycznych. Dlatego niedawny spadek cen ropy naftowej był przyczyną recesji gospodarczej, gwałtownego spadku kursu rubla i powodował, iż rezerwy dewizowe Rosji gwałtownie się kurczyły. W polityce zagranicznej Kreml podjął w okresie prezydentury W. Putina działania mające na celu odzyskanie pozycji utraconych w pierwszych latach po zakończeniu zimnej wojny. W doktrynie Kremla pojawiły się wizje nowego kształtu stosunków międzynarodowych, w których Rosja zajmuje zbliżone miejsce do USA i UE. Podkreślono w nich, iż Rosja od 300 lat bierze na siebie ciężar równoważenia interesów w polityce europejskiej i światowej (Lavrov, 2016). Kontynuowane były działania na rzecz odbudowy strefy wpływów w Eurazji, w tym mające na celu zablokowanie perspektywy integracji

Gruzji i Ukrainy z NATO. W sferze militarnej miało miejsce demonstracyjne zwiększenie wojskowego potencjału ofensywnego w obwodzie kaliningradzkim i na Białorusi.

W. Putin co najmniej od 2005 r. nie pozostawiał wątpliwości, iż dla Rosji motywy przewodnim stało się nie tyle poszukiwanie równowagi interesów, ile uznanie jej roli jako mocarstwa, co zostało silnie podkreślone w jego wystąpieniu w Monachium (2007), w którym dokonał frontalnej krytyki polityki Zachodu, kierując swoje zrzuty pod adresem USA, NATO i UE. Był to sygnał zmiany podejścia Rosji do współpracy z Zachodem, a w istocie powrotu do polityki mocarstwowej. Kilkanaście miesięcy później inwazja w Gruzji wykazała, iż cel ten realizowany będzie także z użyciem środków militarnych. Rosyjską wizję układu sił zaprezentował D. Miedwiediew podczas wizyty w Berlinie (Medvedev, 2008) oraz na szczycie UE – Rosja w Chanty-Mansyjsku w postaci koncepcji „nowego europejskiego paktu bezpieczeństwa”, odwołującego się do haseł budowy „świata wielobiegowego”. Już wówczas pojawiły się próby wykorzystywania nastrojów antyamerykańskich w Europie do osłabienia pozycji USA oraz do kreowania nowych płaszczyzn wpływu na politykę państw europejskich.

Aktualność tej polityki potwierdziła przyjęta w grudniu 2014 r. i obowiązująca doktryna wojenna Rosji (Informacja, 2015), która sformalizowała odejście od zasady zdolności do miękkiej kooperacji z Zachodem, w tym z NATO, i oznaczała wejście na kurs konfrontacyjny. W nowym świetle stanęła tym samym kwestia realizacji postanowień szczytu NATO w Newport, odnoszących się do wschodniej flanki NATO, a także sprawa zwartości całego Sojuszu. Skutkowało to efektem wzmocnienia jedności polityki UE wobec Rosji, co odzwierciedlają nałożone wspólnie z USA sankcje i izolacja Rosji na scenie międzynarodowej.

W optyce Rosji polityka Zachodu od czasu zakończenia zimnej wojny stawia sobie za cel osłabianie Rosji, w tym jej wpływów w krajach postradzieckich. Wniosek taki kierownictwo na Kremlu wyciągnęło m.in. z faktu, iż w wielu krajach postkomunistycznych uruchomiony został proces reform i cywilizacyjnych przemian, oznaczających umocnienie orientacji europejskiej, a w konsekwencji połączenie ze strukturami euroatlantyckimi. Dlatego wszelkie przejawy wspierania transformacji w krajach postradzieckich, nawet bez skonkretyzowanej perspektywy członkostwa w UE, Moskwa przyjmowała z najwyższym niepokojem i w reakcji podejmowała

działania w obronie zagrożonych interesów, posługując się w tym względzie klasycznymi metodami polityki wpływu, a przede wszystkim wykorzystując brak konsensusu postradzieckich społeczeństw i elit politycznych w odniesieniu do powiązań z Europą.

W analizach renomowanych azjatyckich think tanków wskazuje się, iż interesy Rosji w zakresie utrzymania równowagi i stabilizacji bezpieczeństwa w Azji były w dużej mierze kompatybilne z interesami USA. Przeszkodą w ustanowieniu współpracy stał się jednak kryzys wokół Ukrainy. Niektórzy uważają, iż nawet jeśli USA i Rosja nie będą w stanie w najbliższym czasie zniwelować zagrożenia bezpieczeństwa w Europie i w Eurazji, Waszyngton wydaje się dysponować możliwościami przyciągnięcia Rosji do wspólnych działań w regionie Azji i Pacyfiku. Niezbędne jest tutaj podtrzymanie kanałów współpracy z Rosją w czasach, gdy napięcia wokół kryzysu ukraińskiego stworzyły zagrożenie długotrwałej konfrontacji Rosja – Zachód. Tego rodzaju wspólne zaangażowanie mogłoby objąć np. niektóre problemy bezpieczeństwa, jak konfrontacja nuklearna na Półwyspie Koreańskim czy spory terytorialne na Morzu Wschodnio- i Południowo-wschodnim.

Konkluzje

Rosyjska polityka zwrotu ku Azji wykazuje cechy kompleksowo przygotowanych działań postsowieckiej Rosji, których realizacja oznacza odwrót od integracji euroatlantyckiej, będącej jej priorytetowym celem po zakończeniu zimnej wojny. Reorientacja na Azję i Pacyfik to w istocie część składowa szerszej strategii i podejmowanych przez prezydenta W. Putina wysiłków, mających na celu zbalansowanie globalnej dominacji USA.

Załamaniem relacji między Rosją i Zachodem, do którego doszło z powodu kryzysu na Ukrainie, przyniosło znaczące i najprawdopodobniej długotrwałe geopolityczne implikacje. Rosja na skutek politycznej i gospodarczej presji ze strony USA i UE usytuowała się na pozycji mocarstwa euroazjatyckiego położonego między Zachodem i Wschodem z przechyłem w kierunku Chin. Przedłużający się impas w stosunkach z Zachodem stanowił o determinacji Kremla w aktywizowaniu polityki zagranicznej na innych obszarach. W takich okolicznościach pojawiła się polityka zwrotu ku Azji,

określana niekiedy jako strategia Go East prezydenta W. Putina. Polityka wobec kryzysu na Ukrainie, a wcześniej powołanie do życia Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej (Eurasian Economic Union) wpisują się w pewien ciąg działań Rosji, których cele i kierunek zasygnalizowane zostały wystąpieniem W. Putina w Monachium w 2007 r. i umocnione przez niego siedem lat później tezami przedstawionymi na konferencji w Soczi, zorganizowanej przez znany moskiewski think tank Valdai Club³.

Wśród intelektualistów, a zwłaszcza rosyjskich elit politycznych, rośnie przekonanie, że włączenie Rosji, głównie poprzez rozwój Syberii i Dalekiego Wschodu, do procesu integracji gospodarczej Azji i Pacyfiku stanowić będzie o powodzeniu modernizacji gospodarczej Rosji. Jednocześnie zwiększona aktywność polityki rosyjskiej wobec azjatyckich partnerów wpisuje się w realizację dalekosiężnego celu Rosji, jakim jest odbudowa pozycji globalnego mocarstwa. Podstawową przeszkodą na drodze do tego celu może okazać się niewydolna, dotknięta kryzysem gospodarka.

Trudno dzisiaj przesądzać, na ile zasadne są prognozy utworzenia osi Chiny–Rosja, ale wydaje się, iż epoka integracji postkomunistycznej Rosji z Zachodem należy do przeszłości. Rosja będzie obecnie poszukiwać rozszerzania i pogłębiania swoich relacji z państwami spoza Zachodu i koncentrować się na Azji. Europa i Zachód nie mogą tego zwrotu nie traktować jako istotnego przekształcenia w zakresie międzynarodowego układu sił.

DR STANISŁAW CZESŁAW KOZŁOWSKI

Ministerstwo Spraw Zagranicznych
stanislaw.kozlowski@wp.eu

---

³ Spotkanie W. Putina z członkami think tanku Valdai Club w Soczi (październik 2014) niektórzy komentatorzy nazwali „Monachium 2”, ponieważ podobnie jak na monachijskiej konferencji bezpieczeństwa w 2007 r. podjął on temat blokowania przez Zachód wpływów Rosji na scenie międzynarodowej. Putin skonstatował wówczas m.in., że unipolarnej polityki USA nie można akceptować, ponieważ w istocie jest ona „unilateralnym dyktatem”.

Bibliografia

- APEC Economic Leaders' Meeting (2012, 8–9 września). Pobrane z http://www.apec.org/~media/Files/LeadersDeclarations/2012/2012_AELM_Declaration.pdf
- Bloomberg (2016, październik). *Russia Says It's Joining China to Counter US Missile Defense*. Pobrane z <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-10-11/russia-says-it-s-joining-china-to-counter-u-s-missile-defense>
- Bloomberg. (2015, 17 lutego). *Shunned by US and Europe, Putin works on making friends in the Asia-Pac*. Pobrane z <http://www.businesstimes.com.sg/government-economy/shunned-by-us-and-europe-putin-works-on-making-friends-in-the-asia-pac>
- Campbell, K., Andrews B. (2013, sierpień). *Explaining the US "Pivot" to Asia*. Pobrane z https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/public/Research/Americas/0813pp_pivottoasia.pdf
- Conference on International Security. Moscow on April 27–28, 2016. Pobrane z <http://eng.mil.ru/en/mcis/index.htm>
- Duchatel, M. (2016, 2 listopada). *China and Russia: Gaming the West*. Pobrane z [http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR_195_-_CHINA_AND_RUSSIA_GAMING_THE_WEST_\(002\).pdf](http://www.ecfr.eu/page/-/ECFR_195_-_CHINA_AND_RUSSIA_GAMING_THE_WEST_(002).pdf)
- Doktryna wojenna Federacji Rosyjskiej 2014. Pobrane z https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/03/35_KBN_DOKTRYNA_ROSJI.pdf
- Eyal, J. (2014, 21 sierpnia). *The "illogic" behind Russia's Asia strategy*. Pobrane z <http://www.straitstimes.com/opinion/the-illogic-behind-russias-asia-strategy>
- Franko, B. (2016, 17 grudnia). *The Kremlin Seeks to Reestablish Washington Ties*. Pobrane z <http://nationalinterest.org>
- Huang Jing (red.). (2017). *The Political Economy of Pacific Russia: Regional Developments in East Asia*. Wydawnictwo Springer International Publishing AG Switzerland.
- Karaganov, S. (2016, 13 stycznia). *A turn to Asia: the history of the political idea*. Pobrane z <http://eng.globalaffairs.ru/pubcol/A-turn-to-Asia-the-history-of-the-political-idea-17926>
- Kashin, V. (2016, 14 października). *The Ukrainian Crisis: Impact on Sino-Russian Relations*. Pobrane z <https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2016/10/CO16257.pdf>
- Kitade, D. (2016, lipiec). *Considering the Effects of Japanese Sanctions Against Russia*. Pobrane z https://www.mitsui.com/mgssi/en/report/detail/___icsFiles/afieldfile/2016/10/20/160707m_kitade_e.pdf
- Korolev, A. (March 1, 2016). *Russia's Reorientation to Asia: Causes and Strategic Implications, Pacific Affairs*. Pobrane z <http://www.ingentaconnect.com/content/paaf/paaf/2016/00000089/00000001/art00003>
- Lavrov, S. (2014, 20 października). *Remarks by Foreign Minister during an open lecture on Russia's current foreign policy*. Pobrane z http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/28BF39A9DFD8DDE544257D77005CCE7B

- Lavrov, S. (2016, 3 marca). *Russia's Foreign Policy: Historical Background*. Pobrane z http://www.mid.ru/en/foreign_policy/news//asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2124391
- Lisiakiewicz, R., *Geostrategiczny wybór Rosji*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2015.
- Lubina, M. (2014, październik). *Between Reality and Dreams: Russia's Pivot to Asia*. W: D. Mierzejewski, G. Bywalec (red.), *Building the Diverse Community*. Pobrane z <http://dx.doi.org/10.18778/8088-153-2.10>
- Lukin, A., & Troyakova, T. (2012). *The Russian Far East and the Asia-Pacific: State-Managed Integration*. Pobrane z <http://apccs.org/wp-content/uploads/2012/09/Chapter15.pdf>
- Medvedev, D. (2008, 5 czerwca). *Speech at Meeting with German Political, Parliamentary and Civic Leaders*. Pobrane z http://www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/e78a-48070f128a7b43256999005bcbb3/c080dc2ff8d93629c3257460003496c4?
- Medvedev, D. (2012, 2 listopada). *Russia must look East*. Pobrane z <http://blogs.ft.com/beyond-brics/2012/11/02/guest-post-by-dmitry-medvedev-russia-must-look-east/>
- Mankoff, J. (2015, 2 lutego). *Russia's Asia Pivot: Confrontation or Cooperation?* Pobrane z <https://www.csis.org/analysis/russia's-asia-pivot-confrontation-or-cooperation>
- Meeting of the Valdai International Discussion Club, Remarks by President V. Putin*. (2014, 24 października). Pobrane z <http://en.kremlin.ru/events/president/news/46860>
- Russia's Eastern Economic Forum ends with contracts worth \$19 bln*. (2015, 5 września). Pobrane z <https://sputniknews.com/russia/201509051026642597/012Leaders'Declaration>
- Rodkiewicz, K. (2014, listopad). *The Turn to the East. The Flawed Diversification of Russian Foreign Policy*. Pobrane z https://www.files.ethz.ch/isn/186455/pw_44_turn-to-east_net.pdf
- Topaloff, L. (2016, 23 grudnia). *How Putin Outplayed Abe in Japan*. Pobrane z <http://thediplomat.com/2016/12/how-putin-outplayed-abe-in-japan/>
- Trenin, D. (2016, czerwiec) *Russia's Asia Strategy: Bolstering the Eagle's Eastern Wing Russia*. Pobrane z https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/rnv94_uk_russias_asia_strategy.pdf